

Çukurova Âşıklık Geleneğinde Kadın Âşıklar

Prof. Dr. Erman ARTUN*

Âşıklık geleneği, Türk kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Âşıklık geleneği, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan, şiirin kalıcı ve etkileyici özelliğinden yararlanarak kuşaktan kuşağa aktarılan bir değerler bütünüdür.

Âşıklar, sazlı (telden), sazsız (dilden), doğaçlama yoluyla, kalemle (yazarak) geleneğin özelliklerini taşıyan birkaç biçimde şiir söyleyenlere “âşık”, bu söyleme biçimine “âşıklık-âşıklama”, âşıkları yönlendiren kurallar bütününe de “âşıklık geleneği” adını veriyorlar.

Âşıklık geleneğindeki tanımlamaya göre âşıklar; saz çalıp çalamama, atışma, karşılaşma yapıp yapamama, doğaçlama şiir söyleyip söyleyememe, usta-çırak ilişkisi içinde yetişip yetişememe vb. gibi geleneksel ölçülerle birbirlerinden ayrılırlar.

Çukurovalı Kadın Âşıklar

Kadın âşıklar, Çukurova âşıklık geleneği içerisinde önemli bir yere sahiptir. Âşıklık geleneğinin asli temsilcileri olmalarına rağmen kendileriyle ilgili yeterli çalışma yapılamamış ve konu ihmale uğramıştır. Bildirimizde Çukurova âşıklık geleneğinde kadın âşıklar her yönüyle incelenmeye çalışılacaktır.

Günümüz Çukurova kadın âşıklarını sıralarken eski gelenek ölçüleri arandığında geleneği büyük bir özveriyle sürdürmeye çalışan kadın âşıkların bir bölümünün dışlanacağı ve bunun da sağlıklı bir değerlendirme olamayacağı kanısına vararak, onları da çalışmamıza aldık. Zaten o kadın âşıklar da gelenek içindeki yerlerini, geleneğe bağlı oldukları ölçüde ve sanatlarının gücü oranında alacaklardır.

Az sayıda Çukurovalı kadın âşığın adı günümüze gelmiştir. Kadınların erkeklerin bulunduğu bir yerde türkü okumalarına iyi gözle bakılmaz. Dinen caiz görülmez. Bir kadının sevdiğine şiir yazıp türkü söylemesi çevrede olumsuz karşılanır.

Çukurovalı kadın âşıkların edebi ve müzikal sürecinden önce, âşıklık geleneği içerisinde yer alan kadın âşıkların yaşadıkları toplumda âşık olarak tutunma uğraşları övgüye layıktır.

Toplumsal rollerinin yanında erkek âşıklar kadar olmasa da sanatlarını icra etmede birtakım zorlukları göğüsleyen kadın âşıklar da bu gelenek içinde kendilerine özgü duyarlılıkları ile ayrı bir yer edinmişlerdir.

Çukurovalı Kadın Âşıkların Yetiştirilmesi

Âşık adayının kuşaktan kuşağa aktarılan âşıklık geleneğinin kabulleri çerçevesinde âşıklığa yönelmesi, başlaması ve yetiştirilmesi usta çırak ilişkisi içinde bir eğitim süreci gerektirir. Âşıklığın temelinde ona karşı bir hevesin, isteğin söz ve ezgi bakımından yeteneğin olması şarttır. Âşıklar çıraklıktan başlayarak âşık oluncaya kadar belli bir eğitimden geçerler, fasıllara katılırlar, ustalarından mahlas aldıktan sonra âşık olurlardı. Âşıkların yetiştirilmesinde belli aşamalar vardır. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

Çukurovalı kadın âşıkların âşık olarak tanınmaları ve sanatlarını icra etmelerinde, şiirlerini üretmede, saz çalmayı öğrenmede yol gösterenleri, yardım edenleri genel olarak erkek âşıklar olmuştur.

*Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Ed. Bölümü Adana

Kadın âşıklar, sanatlarını önceleri kadın meclisleri ya da kına geceleri gibi kadınlara özel ortamlarda sunmuşlardır. Kadın âşıklar yazdıkları âşık tarzı şiirleri anonim türkü gibi okuyup söyleyerek çevrenin olumsuz tepkilerinden korunmuşlardır. Daha sonra toplum kadın âşıklara alışmaya başlayınca sanatlarını geniş bir dinleyici kitlesinin bulunduğu bir ortamda sunmaya başlamışlardır.

Çukurovalı kadın âşıklar; âşıklığa başlamalarını genellikle âşıklık geleneğini tanımak-öğrenmek için âşıkların etkinliklere izleyici olarak katıldıklarını, saz çalmaya heves edip saz çalmayı öğrendiklerini, zamanla gördüklerini, duyduklarını sazlarına aktarmaya başlayıp yazdığı şiirlerine eşlik ettiklerini söylemektedirler.

Çok erken yaşta evlenmenin getirdiği sorunlarla yaşayan bazı kadınların; yaşadıklarını dillendirerek rahatlatma istekleri; şiiri, müziği bir sığınak olarak görmeleri, şiir söylemedeki yeteneklerinin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Kadın âşıklar ilk zamanlarda erkek meclislerinde çalıp söylediklerinde, bir çok erkek âşık tarafından yadırgandıklarını söylüyorlar. Zamanla başarılı icrâlarından sonra gelenek içinde özgüven kazandıklarını ve böylelikle erkek meslektaşlarının birçoğuna kendilerini kabul ettirdiklerini belirtmişlerdir.

Bir kadın âşiğe ilk defa tanık olan çevresi tarafından öncelikle yadırganmış, kendisini kabul ettirmek için de yılmayarak üretimini sürdürmüştür. Bazı kadın âşıkların şiirleri yakılmış, sazlarının kırılmasına kadar giden tartışmalar yaşanmıştır.

Çevrelerinde tanınan, bilinen birçok kadın âşığın, geleneğin birtakım şartlarını (çıraklık, gezgin olma, âşık meclislerinde bulunma, vd.) yerine getirememeleri yüzünden şiirleri (türküler, ağtılar, mâniler, ninniler) büyük oranda ya unutulmuş ya da anonimleşmiştir.

Kadın âşıklar, kadının âşık değil, maşuk olduğu bir kültürde çoğu zaman kınanma, ayıplanma kaygısıyla şiirlerinde beşerî bir aşka düştüklerini gizleyerek kendi duygularını yansıtamıyorlar.

Çırak Yetiştirme (Kapılanma)

Âşıklık geleneği yalnızca çalıp söylemeye dayanmayan, bir usta tarafından öğretilmesi gereken bir iştir. Bir kişinin âşık olarak nitelenebilmesi için çağlar boyu gelişen geleneğe uyması gerekir.

Günümüzde köklü usta-çırak ilişkisi yok denecek kadar azdır. Âşıklığa hevesli gençler usta âşıkların meclislerine katılarak belli ölçüde geleneği öğrenirler. Usta âşıklar, çeşitli toplantılarda âşıklığa hevesli gençlere rehber olarak geleneğin yaşatılması için çaba harcarlar. Âşıklar bir usta âşiğe kapılanmadıkları halde bazı âşıkları usta kabul ederler. Bu ustalık âşıkların etkilenip örnek aldıkları usta âşıklar anlamındadır.

Gelenekli şiirin teknik özelliklerini (ayak, kafiye, vezin, durak vs.) nazım biçimlerini, nazım türlerini, saz çalmayı, söz söylemeyi, âşık makamlarını, dini ve tasavvufi bilgileri, hikâyeye tasnif etme ve anlatmayı, doğmaca şiir söylemenin inceliklerini, gelenek içinde sanatını icra törenlerini vs. usta-çırak geleneği içinde öğrenen ve yetişen âşık usta bir âşık olur.

Günümüzde Çukurovalı kadın âşık adayları, geleneksel çıraklık eğitiminin yerine çoğunlukla elektronik ortamın olanaklarını kullanmaktadırlar. Âşık tarzı ürünleri içeren kasetleri dinleyip onları taklit etmek suretiyle yaptıkları denemeleri kasetlere kaydederek. Daha sonra da kaydettikleri kasetleri usta bildikleri âşıklara dinleterek onların eleştiri ve önerilerini alırlar. Kadın âşık adayları sözlü ortamın dinleyicisi ve icracısı sıfatıyla bu çalışmalarını desteklerler.

Kalfalık

Bu dönem, adayın belirli ölçülerde saz çalması ile usta malı şiir söyleyebilmesi ve ustasından öğrendiklerini dinleyici kitlesi önünde okumasıyla başlar. Kalfalık döneminde artık iyiden iyiye saza hakim bir duruma gelir.

Ustalık

Gerek sazda gerekse sözde belli bir düzeye gelen kadın âşığa dinleyici karşısındaki icra yeteneğine göre ustası tarafından "tamam artık sen yetiştin, oldun" veya "kendi başına söz söyleyebilirsin" demek suretiyle bir tür sözlü "icazet" şeklinde izin verilir. Bundan sonra genç kadın âşık istediği fasla girmek ve dilediği âşıkla boy ölçüşmek hakkını elde eder. Kadın âşık, toplantılara katılarak usta olduğunu göstermeye çalışır.

Günümüzde Kadın Âşıkların Eğitimi

Günümüzde köklü usta-çırak ilişkisi yok denecek kadar azdır. Âşıklığa hevesli gençler usta âşıkların meclislerine katılarak belli ölçüde geleneği öğrenirler. Usta âşıklar, çeşitli toplantılarda âşıklığa hevesli gençlere rehber olarak geleneğin yaşatılması için çaba harcarlar. Âşıklar bir usta âşığa kapılanmadıkları halde bazı âşıkları usta kabul ederler.

Geleneği bir tek bir âşıktan değil de, birçok âşıktan; repertuarı gazete, dergi, kitap ve plak, kaset, radyo-tv gibi yazılı ve elektronik kültür ortamı araçlarına kaydedilmiş icralardan öğrenmek veya kimi özel veya kamu kuruluşların açtığı bağlama kurslarına giderek saz çalmayı öğrenmek gibi hususlar gelmektedir (Çobanoğlu, 1992:156).

Günümüz kadın âşıkları, doğaçlama şiir söyleme özelliğinden çok, şiirlerini yazmakta, bu yazma sürecinde şiiri üzerinde çalışmakta ve şiirini gerek müzikal şekilde gerekse yazılı şekilde kaydetmektedir. Bu kaydın ulusal düzeyde yayınlanması, satışa sunulması, radyo ve televizyonda çalınması, âdeta âşıklığın tescili olarak görülmektedir. "Doğmaca şiirde geleneksel şiir malzemesini kullanan âşık, artık geleneksel baskıdan kurtularak kişisel yaratmaya dayanan yeni ve değişik şiire imzasını atmaya başlamıştır" (Artun, 2001: 46).

Mahlas Alma (Tapşırma)

Şiirin kime ait olduğunun bilinmesi ve şiirlerin karışması kaygısından doğduğu sanılan tapşırma ya da mahlas, âşıkların şiirlerinin günümüze gelmesini sağlamıştır.

Erkek âşıklar kadın âşıkları kendilerinden ayırmak için kız kardeş, bacı nitelemesi yaparlar. Bu nedenle bir çok kadın âşık bacı kelimesiyle birlikte anılır.

Kadın âşıkların mahlas alışlarını şu başlıklarda toplayabiliriz.

1. Mahlas, kendilerine yol gösteren, erkek âşık tarafından verilmiştir.
2. Âşık, kendince uygun bulduğu bir adı mahlas olarak kullanmıştır.
3. Kimi kadın âşıklar mahlas olarak adlarının sonuna, yaşlarına göre, "Ana" veya "Bacı" sözünü getirmişler.
4. Kimisi doğrudan doğruya adını veya soyadını mahlas olarak kullanır.

Bade İçme ve Rüya Motifi

Âşıklık geleneğinde rüya nedeniyle âşık olmak oldukça yaygındır. Bazı âşıklar gelenek gereği rüyalarını anlatmamakta, bazıları rüyasını hatırlayamamakta, bazıları her gece rüyasında saz çaldığını söylemekte, bazıları pir elinden dolu içtiğini söylemektedir. Bazı âşıklar da badeli âşıklığa inanmamaktadır.

Kadın âşıklar arasında da bade içme ve rüyaya dayalı âşıklığa başlama anlatılmaktadır.

Âşık Musikisi – Saz

Âşıklar, düz konuşmayla şiir söylemeyi “dilden söylemek”, saz eşliğinde şiir söylemeyi de “telden söylemek” şeklinde ifade etmişlerdir. Bununla âşığın şiirine eşlik eden sazın, şiirden ayrılmaz bir unsur olduğu anlaşılır.

Âşıklık geleneğinde sazın önemli bir yeri vardır. Âdeta saz ve söz bütünleşmiştir. Âşıkların büyük bir çoğunluğu saz çalar. Bazı âşıkların doğaçlaması vardır, sazı yoktur. Bazılarının ise ne sazı, ne de doğaçlaması vardır. Ancak geleneğe uygun olarak heceyle şiir yazarlar (Kaya,1995:123).

Kimi kadın âşıklar, kendilerini ifade ettikleri saz çalmayı aile büyükleri ya da eşi izin vermediğinden bırakmak zorunda kalmışlardır.

Kadın âşıkların icrâları, kadın seslerine uygun olmayıp, erkek sesine yakınlıkları ile dikkat çekmektedir, kimi kadın temsilcilerin erkeksi okuma üslubu da bu yakınlığa örnektir.

Kadın âşıklar, bağlama çalmaya başlayınca erkek âşıklar gibi, yazdığı şiirleri için ezgiler üretmeye başlamıştır. Bunda âşıklık geleneğinin canlı olduğu bir coğrafyada yaşamaları; aileden babanın, annenin, kardeşin veya eşin saz ve sözle uğraşması etkili olmuştur.

Alevi çevrelerde “bağlama”nın kutsal olduğu, bağlama çalmanın ibadetle eş değerde sayıldığı ve bağlama çalmaya hevesli kişilerin teşvik edildiği bilinir. Buna rağmen kadının bağlama çalması, âşıklık etmesi söz konusu olduğunda erkeklere gösterilen hoş görü kadınlara gösterilmez.

Âşıklık Geleneğinin Yürütüldüğü Ortamlar

Âşık edebiyatı temsilcileri, sanatsal ürünlerini çoğunlukla serbest zamanlarda yaratırlar, bunları bazen yazıya geçirerek, bazen de belleklerde az çok koruyarak daha sonra topluluk huzurunda sunarlar.

Âşıkların yakın dönem tarihi içinde âşık kahvehaneleri, köy odaları, panayırlar, semaî kahvehaneleri, vb. gibi ortamlarda temsil edilmiş, yaşama imkânı bulmuş, âşıklık geleneği aktarılmış, öğrenilmiş ve öğretilmiştir. Ancak bu sosyal çevreler, tamamen erkek âşıklar arası ortamlardır. Kadın âşıklar bu ortamlara girememiştir. Âşıklıkta gelenek haline gelmiş olan gurbete çıkıp gezme işini kadın âşıklar yerine getirememiştir.

Yazılı Kültür Ortamı

20. yüzyılda âşık edebiyatı ürünleri yayınlanarak yazılı kültür ortamına aktarılmıştır. Yazılı ortam, âşıkların yetişmesi, ürünlerin geniş kitlelere tanıtılması açısından alana önemli katkılar sağlamıştır.

Elektronik Kültür Ortamı

Elektronik kültür ortamı, âşıklık geleneğinin XX. yüzyılda tanıştığı bir ortamdır. Radyo yayınlarında halk müziği ve âşık edebiyatı ürünlerine yer verilmesiyle gelenek, geniş kesimlerce tanınmaya başlamıştır. Plak ve kaset yapımı zamana ve mekana bağlı olmaksızın dinlenebilme kolaylığıyla geleneğe yeni bir boyut kazandırmıştır. Daha sonraki yıllarda ise televizyon, âşık edebiyatı ürünlerine yeni bir icra zemini olmuştur. Gelenek ve âşıklar tanıtılarak geleneğin canlanması sağlanmıştır. Âşıklığa yetenekli olan gençler, usta-çırak ilişkisine gerek duymadan, kendilerini yetiştirmişlerdir (Düzgün, 2004:169-202).

Yerel âşıkların ezgileri geniş kitlelere ulaşmış, toplumun âşıklık geleneğine ilgisi sonucunda dinleyici ve icracı sayısı artmıştır (Çobanoğlu, 2000: 152-158).

Çukurovalı Kadın Âşıklarında Biçim:

Kadın âşıkların eserleri genellikle koşma türündedir.

Çukurovalı Kadın Âşıklarında İçerik:

Çukurovalı kadın âşıklar eserlerinde; genellikle aşk, gurbet, toplum ve inanca dayalı konular işlenmekte; kadın kimliklerine bağlı özel tematik anlatımlara da rastlanmaktadır.

Şiirlerin konularına baktığımızda kadın duyarlılığı çerçevesinde kadın âşıkların aşklarını, ayrılıklarını, hüznelerini, özlemlerini, içinde buldukları ruhi durumları içten, samimi şekilde dile getirdikleri söylenemez. Çünkü böylesi bir samimi söyleyiş, bir kadın için sakınılması gereken bir durumdur. Ancak dinî, mezhebi, siyasi konulu şiirlerde kadın şairlerin geleneğin kendilerine sunduğu örnek kalıp ifadelerden, mazmunlardan yararlandıkları görülmektedir.

Çukurovalı Kadın Âşıklarda Üslup:

Çukurovalı kadın âşıklar; eserlerini sunarken ağlamaklı ifadeyle duygularını aktarırlar. Bu durum “kadın tarzı” bir sunumun doğal bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Çukurovalı kadın âşıklar; dil açısından erkek âşıklardan ayrılırlar. Onlar öncelikle türkü yakıcısıdır. Kadın âşıkların şiirlerinde kendi iç dünyalarının yansımalarını görürüz. Çukurovalı kadın âşıklar acılı ortamlarda toplumun ağlayıcılığını üstlenirler. Ninni söyleyici kadınlar ninniler aracılığıyla yaşamdan beklentilerini sıralarlar. Kadın türkü yakıcılarının aşk ve sevdâ türkülerinde kadın duyarlılığı hissedilir.

Çukurovalı kadın âşıklar; kadının türkü yakıcı kimliğinde ortaya çıkan en belirgin özellik türkülerini yakarken oluşturduğu anlatım ve dildir. Kadın türkü yakıcı çevreyi, sosyal olayları, duygularını yalın bir dille, olduğu gibi gözlemlediği biçimde anlatır. Türkülerin günümüze kadar sürdürmesi bu anlatıma ve dildeki yalınlığa bağlıdır.

Çukurovalı Kadın Âşıklarda Atışma:

Çukurovalı kadın âşıklar; ileriki yaşlarındaki âşıklık yaşamlarında tecrübe ve birikimleriyle saygınlık kazanarak âşıklık geleneğindeki hak ettikleri yerlerini alırlar.

Çukurovalı kadın âşıklar; atışmalarda atışmadan kaçınarak, daha çok sohbet türü atışmaları tercih ederler (Arzu Bacı Âşık İmanî ve Âşık Gül Ahmet’le)

Erkek âşıkların kimilerinin sözlerini sakınmamaları konusunda rahatsızlıklarını belirten kadın âşıklar, özellikle karşısındakini alt etmeyi hedefleyen bir atışmadan çekinmektedirler.

Sonuç:

Günümüz Çukurovalı kadın âşıklar ile ilgili tespitlerimizi ve önerilerimizi dört başlıkta topladık.

1. Günümüz Çukurova Kadın Âşıklıkları ve Gelenekle İlgili Tespitler

Âşıklık geleneğini besleyen kültür kaynaklarının azalmasıyla âşıklık geleneği zayıflamıştır. Nedenlerini şöylece sıralayabiliriz.

a. Âşıklık geleneğini besleyen sözlü gelenek zayıflamıştır.

Çukurovalı kadın âşıkların şiirleri yazıya geçirilmese de sözlü gelenekte söylendiği için günümüze gelebiliyordu. Sözlü geleneğin zayıflamasıyla kadın âşıklar ve şiirleri unutulma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Ayrıca sözlü gelenekteki eski kadın âşıkların şiirleri usta malı olarak söylendiğinde gelenekte usta-çırak ilişkisi olmasa da yeni âşıkların yetişmelerine yardımcı oluyordu.

b. Usta-çırak ilişkisi çözülme noktasına gelmiştir.

c. Usta âşıkların yeni âşıklar üzerindeki denetiminin azalmasıyla, yeni kadın âşıklar geleneği tam olarak öğrenemiyor ve uygulayamıyorlar.

d. Geleneği bilen dinleyici kitlesi çok azaldığı için yeni kadın âşıklar denetlenemiyor.

- e. Çukurovalı Kadın Âşıkların; töresel-dinsel nedenlerle, âşıklık yapmaları engellenmektedir.
- f. Çukurovalı Kadın Âşıklar, erkek âşıklar gibi köy-kasaba-şehir gezemezler.
- g. Çukurovalı Kadın Âşıkların ustaları yoktur, ünlü bir âşığı usta kabul ederler.
- h. Çukurovalı Kadın Âşıklar; âşık meclislerine genellikle girip atılamazlar. Atışma örnekleri azdır.
1. Çukurovalı Kadın Âşıklar; âşıklık geleneğini erkekler gibi her yönüyle yaşayamadıkları içi meslekî özgüveni geç kazanırlar.
- i. Çukurovalı kimi kadın âşıklar; erken yaşta evlendirildikleri için, çalıp söylemeyi yarıda bırakırlar.
- j. Kadın âşıklar, farklı koşullarda yetişseler de, ürettikleri eserler, nitelik açısından benzerlik göstermektedir.
- k. Günümüzde Çukurovalı kadın âşıklar, radyo ve TV programlarında çalıp söylerler. Bu şehirlerdeki icrâ ortamlarında, gelenekteki icrâ töresini bilen ve âşığı denetleyen dinleyici kitlesinden uzak, “gelenegin gereklerini çok fazla bilmeyen ve umursamayan ve böylece kendisini zorlamayan, eleştirmeyen bir kitle karşısında sanat icrâ etmektedirler.

2. Günümüzde Kadın Âşık Toplantıları ve Şölenleriyle İlgili Bazı Tespitler

- a. Usta âşıkların ve geleneği bilenleri denetimi çok azaldığı için bu toplantıların büyük bir bölümü gelişigüzel, düzensiz ve gelenek dikkate alınmadan yapılmaktadır.
- b. Âşık toplantı ve fasıllarında icra ve töreye, geleneğe uyma yerine meclisin meşrebine göre program yapılmaktadır.
- c. Âşıkların sazın doğal sesiyle çalıp söylemeleri yerine elektro-saz kullanmaları geleneksel ezgiyi bozmaktadır.
- d. Geleneğin taşınmasında önemli rolü olan usta âşıkların şiirlerinin çalıp söylendiği hatırlatma-canlandırma bölümleri çoğu kez yapılmamaktadır.
- e. Katıldığımız birçok âşık toplantısı ve şenliğinde, yeni kadın âşıkların âşıklık geleneğiyle ilgili pek çok temel bilgilerinin eksik olduğunu gözledik. Konu ile ilgili bir kaynak kitabın yeni yetişen âşıkların geleneği öğrenmesinde yararlı olacağı düşüncesini taşıyoruz.

3. Araştırmacılara, Kurum ve Kuruluşlara Düşen Görevler

Son yıllarda âşıklar ve âşıklık geleneğiyle ilgili araştırmaların yapılıp kitap halinde yayınlanması sevindirici gelişmedir. Ancak araştırmalar incelendiğinde araştırma yöntemlerinin çok çeşitli olduğu gözlenmektedir. Alanın uzmanları ve editörler kontrolünde yapılmayan konu ile ilgili çalışmaların sağlıklı çalışmalar olduğu söylenemez.

4. Günümüz Çukurova Kadın Âşıklarının Geleceği

Kadın âşıkların bir bölümü gençlerin ilgisizliğinden yakınıyorlar. Yakınmak yerine bunun nedenleri üzerine suçlamadan kırılıp küsmeden gitmelidirler. Gençlerin beğenisini yakalamak gerekir.

Kadın âşık halkın sanatçısıdır. Halkın beğenisi sanatçı tipini sanat şeklini belirler. Âşıklar devletin ve medyanın gereken ilgiyi göstermesini, şiirlerinin basılmasını istiyorlar. Geleneğin gençlere tanıtılması için sık sık toplantılar düzenlenmelidir.

Âşıklık geleneği her gelenek gibi değişen sosyo-kültürel şartlara uyum göstererek değişmeğe mecburdur. Gelenek, sosyo-kültürel yapı içinde ancak yeni işlevler kazanarak var olan işlevlerini koruyarak yaşayabilir. Kültürel değişim ve gelişimle yozlaşma farklı olgulardır. Kadın âşıklar bu

değişimin farkındadır. Bu değişimi yakalayıp halkın beğenisini kazanmazlarsa geleneğin eski canlılıkla süremeyeceğinin bilincindedir

Çukurovalı Kadın Âşıklar

Bazı âşıkların Çukurovalı oldukları dışında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Elde edilen bilgiler ışığında, Çukurovalı kadın âşıklarla ilgili kısa bilgiler verilir. Şiirlerinden örnekler sunuldu. Günümüz Çukurova âşıklık geleneği, geleneğin yaşadığı değişim sürecinin devamlılığı göz ardı edilmeden kadın âşıkların günümüzde geleneğine ölçüde uygulayıp uygulamadıkları irdelenmiştir. Yaşayan 14 kadın âşığın, âşıklık geleneği ile nasıl tanıştıkları, gelenek içerisindeki yetişme koşulları, biyografisi kısaca verilmiştir.

Âşık Fatma Behice BATUR

Fatma Behice Batur 1911 yılının ilkbaharında Kadırlı'nın Bahadırlı Köyünde doğmuştur. 30 Mayıs 1987'de ölmüştür. Eski yazı bilen âşık, latin alfabesini kendi çabalarıyla öğrenmiştir. Üç yıl köy okuluna devam etmiştir. Âşıklığa başlamasında annesi Ayşe Hanım'ın da ağıt yakıcı olması etkindir. Saz çalamaz. Badeli değildir. Usta-çırak ilişkisiyle yetişmemiştir. Şiirlerinde mahlas kullanmamış, adını tapşırması; (Behice, Fatma Behice) bazen de şiirlerine adını koymamıştır (Arı, 2009: 229-239; Davutluoğlu, 1983: 9).

Elimizde 14 şiiri bulunmaktadır. Hece ölçünün 8.li ve 11.li kalıplarını kullanmıştır.

Asker Oğlum

Hem ağladım hem de güldüm
Ben asker anası oldum
Vatanıma bekçi saldım
Güle güle git gel oğlum

Anayurdun bölgesinde
Yerin göğün duldasında
Albayrağın gölgesinde
Vazifeni yap gel oğlum

Yurdumuzun bucağında
Vatanın kucaklarında
Şanlı asker ocağında
Talimini yap gel oğlum

Ne kavga yap ne de döğüş
Kimseye dokunma savuş
Ya onbaşı ya da çavuş
Nişanını tak gel oğlum

Bir gün olur harbe giren
Yararı sıkıca saran
Öldürecek düşman aran
Silahını tut gel oğlum

Anan baban böyle ister
Büyüklere saygı göster

Oldun bir şerefli asker
Hizmetini yap gel oğlum

Bu ocağı atan kurdu
Evlatları bekler yurdu
Bin yaşasın şanlı ordu
Selamını çak gel oğlum

Behice sözlerin yeter
Kara bağrın yanar tüter
Vatan borcu çabuk biter
Silahımı çat gel oğlum

Âşık Ayşe Çağlayan

Şiirlerinde; Çağlayan, Ayşe veya Ayşe Çağlayan mahlaslarını kullanan âşık 1939 yılında Adana'nın Kadirli ilçesine bağlı Dikirli köyünde dünyaya gelmiştir. Annesi ağıt yakıcıdır. Babası her konuda şiir söylemiştir.

Ayşe Çağlayan âşık Muzaffer Çağlayan'la evlidir. Üç çocuk annesi olan Çağlayan şiir söylemeye yedi yaşında başlamıştır. Her konuda şiir yazmış olan Âşık Ayşe Çağlayan usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişmemiştir. Kendine usta olarak Âşık Deli Hazım' ı, Fatih Kahraman' ı ise çırağı kabul eder. Okur yazardır.

Âşık, saz çalmayı bilir. Badeli âşık değildir. Atışma kurallarını Âşık Hazım Demirci'den (Âşık Deli Hazım) öğrendiğini ifade etmektedir (Arı, 2009: 483).

Âşık Ayşe Çağlayan, yurt içinde pek çok şehirde yapılmış olan âşık konserlerine katılmıştır. Konya Âşıklar bayramına da katılmış olan aşğın çok sayıda şiir vardır. Kadın âşık olmanın getirdiği sıkıntıları pek çok şiirinde dile getirmiştir.

Ben

Kadın diye hakir görmen
Er doğuran dişiyim ben
Beri gelin geri durman
Hakkı gören kişiyim ben

Gündüz güneş gece ayım
Düşmana ok atan yayım
Savaşta Kara Fatma'yım
Nene Hatun eşiyim ben

Gazetelere haber verin
İnanmayan gelsin görsün
Dellenenler yüzün sürsün
Bir ziyaret aşığıyım ben

Kendimi kendim bilir
Gerçek dostu dost olurum
Avım havada alırım
Yavru şahin kuşuyum ben

Çağlayan'ım yoktur bendim
Erkekleri bağlar fendim
Bir çok ozanları yendim
Âşıkların başıyım

Âşık Hasibe Hatun

Hasibe Hatun, 1880-85 yılları arasında Andırın'ın Göğahmetli Köyü'nde doğmuştur. 1945 yılında ölmüştür. Yörede daha çok söylediği ağıtlarla bilinir.

Âşıklığa iki kızı ve kocasını kaybetmesi üzerine başlamıştır. Saz çalamaz. Badeli değildir. Usta-çırak ilişkisiyle yetişmemiştir. Mahlası yoktur (Arı, 2009: 545; Yalman, 1993: 398; Davutluoğlu, 1981: 27).

Yavuz gelmiş dağlar gibi oturur
Atarsa topları ocak batırır
Kelle keser, Atatürk'e götürür
Teslim et Hatay'ı çekil Fransız

Allah izin verir, toplar atarsam
Emri ile muradıma yetersem
İki kulağını birden çatarsam
Hiç elimden kurtulaman Fransız

Candarmalar gelir, martini yağlar
Topçular gelmiş de topunu tağlar
Atarsam topları ananız ağlar
Teslim et Hatay'ı çekil Fransız

Babandan mı kaldı, şer misin bana
Niçin vatanımı vereyim sana
Canım, hayatımı koydum ben buna
Teslim et Hatay'ı çekil Fransız

Âşık Güferi

19. yüzyılın başında yaşamıştır. Âşık Güferi, amcasının oğlu Ahmet Bey'le olan ilişkisinin etrafında oluşturulan halk hikayesiyle tanınır. Güferi ve Ahmet Bey'in babası, çocukları doğmadan, beşik kertmesi yaparlar. Güferi beşik kertmesi ile evlenemez. Âşık Güferi'nin âşıklığa başlamasıyla âşıklığı ile ilgili elimizde bilgi yoktur (Arı, 2009: 613; Kılıç, 1975: 86-92; Karaburç, 2007: 45; Artun, 1996: 39-40).

Ne yalvarım beyim gelip geçene
Daim bir karara durana yalvar
Dağ başında taş içinde boz kurda
Yeşil yaprakta dal verene yalvar

Yedi cehennemi, sekiz cenneti
Amentüye bağla sen, itikadı
Gören almamıştır benzer sıfatı
Kendi sıfatını görene yalvar

Nolur beyim ayrı ayrı durunca
Kendi yarım kendi elinle sarınca

Kara hrk içinde kara karınca
Karanlık gecede görene yalvar

Seni beni bir Mevla'dır yaradan
Mevlam ldrmezse gitmem aradan
Yedi kat semada köşkü saraydan
Dünyanın binasın kurana yalvar

Diyor Güferi'm de kaldım biçare
Sen özünü bağlı kanı settara
Bürünmüş evresi gark olmuş nura
Ay gelip koynuna girene yalvar

El ek rakip el ek elin üstüne
İçerde derdim var bilebin mi
Sen nasıl Lokmansın yoktur ilacın
Ciėerde yaram var, sarabilin mi

İnsan kalleş olmuş kalbi bir hain
eken bilir, ancak bu aşkın yayın
Şimdi yıktın işte gönlüm sarayın
alışsan bir taşın koyabilin mi

Diyor Güferi'm de size sözlerim
Yarın aşkın ierimde gizlerim
Aėlasana ne duruyon gözlerim
Bir daha Ahmed'i grebilin mi

Âşık Arzu Bacı (Arzu Yiėit)

Arzu Bacı, Adana'nın Feke ilçesine bağlı İncirci köyünde 1964 yılında doğmuştur. Asıl adı Arzu Yiėit olan Arzu Bacı ilkokul mezunudur. Evli ve iki ocuk annesi olan Arzu Bacı, Adana'nın Kozan ilçesinde oturmaktadır. Saz alabilen Âşık Arzu Bacı, erkek rakipleri ile atışmalar yapabilecek kadar doğaçlama şiir söyleyebilmektedir. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan âşık konserlerine katılmıştır. Beş kaset yapan Arzu Bacı, Karacaoğlan'ın izinden giderek, genellikle aşk ve doğa şiirleri yazmıştır (Turgut, 1995: 105; Ekmekçi, 2006: 96)).

Esen yeller, uçan kuşlar, deryalar,
Aşkı müjdeleyen yardan ne haber.
Hayaller, uykular, tatlı rüyalar,
Gönlümde aėlayan yardan ne haber.

Kara karıncalar, bozulmuş bağlar,
Bülbüller, güvercinler, beyaz kuėular.
Size yalvarırım ey yüce dağlar,
Kalbimi daėlayan yardan ne haber.

Kar ile yaėmurla tüten bacalar,
Şiirde aşka yazılan heceler,
Hey ıssız çöller, karanlık geceler,
Gözümü baėlayan yardan ne haber.

Arzum der, yurdumu ısıtan güneş,

Koca dünya, yıldızlar, yanan ateş,
Yuvasın yitirmiş feryat eden kuş,
Benimle ağlayan yardan ne haber.

Âşık Fatma (Taşkaya)

Âşık Fatma, 1957 yılında Adana'nın Kozan ilçesine bağlı Bucak köyünde dünyaya gelmiştir. Orta okul ikinci sınıfa kadar okuyabilen Fatma Hanım'ın babası yörenin tanınmış âşıklarından Âşık Deli Hazım'dır. Âşık Feymani ile evlidir. Şiir yazmayı kendi kendine öğrendiğini söyleyen Fatma Hanım'ın ustası ve çırağı yoktur. Âşıklık geleneğinin bulunduğu ortamda yaşaması onu âşıklığa hazırlayan etken olmuştur. Âşık Fatma saz çalamaz. Bunu kadınların saz çalmalarının toplumda iyi karşılanmamasına bağlar. Âşık Fatma şiirlerinin tamamına yakınında "Fatma" olarak taşırılmıştır. Âşık Reyhani'nin kendisine verdiği "Mahremi" mahlasını ise sadece birkaç şiirinde kullanmıştır (Taşkaya, 2003: 27; Ekmekçi, 2006: 96)

Yarım senin gidince gurbet elleri,
Büründü bahara, yaza bu dağlar.
Geçit vermez yücesinde ellere,
Şık benim gibi, öze bu dağlar.

Bahar gelir, her tarafı şenlenir,
Sinesinde tüm aşıklar dinlenir,
Kulaktan kulağa adı ünlenir,
Hayrandır turnaya, kaza bu dağlar.

Garip Fatma, yücesine çıkıyor,
Yarın geleceği yöne bakıyor,
İçindeki derya coşturuyor,
Bazı da bürünür, güze bu dağlar.

Âşık Meryem

Hatay'ın Kırıkhan iline bağlı Delibekirli köyünde 1836 yılında doğmuştur. Bazı kaynaklarda ise doğum tarihi olarak 1863 verilmektedir. Âşık Meryem küçük yaşlarda iken şiir söylemeye başlamıştır. Ölen kızının ardından ağlamaktan gözleri kör olmuştur. 1916 yılında köyünde vefat eden Âşık Meryem'in şiirlerinden 4 tanesi çeşitli dergilerde yayımlanmıştır (Tekin, 1997: 23).

Gençlik ve Kocalık

Uykum gelip de yatmazdım,
Şu alemi uyutmazdım.
Sonunu fikir etmezdim,
Kocalık geldi başıma.

Sürmeliydi kara gözüm,
Bedir benli, maya yüzüm,
Tuya benzerdi ağzım,
İnci derlerdi dişime.

Neçe boyun kaşıdırdım,
Neçe gönül daşıdırdım,
Neç'ayazda üşüdüdüüm,
Zarı dayanmaz kışıma.

Kimi halim yaman derken,
 Kimi kafam duman derken,
 Kimi öldüm aman derken,
 Şimdi vuruyom döşüme.

Gel çabala evcik oyna,
 Gözüm güher, yüzün ayna,
 Ne tatlısın yalan dünya,
 Acaib kaldım işine.

Aşık Meryem der ki mertler,
 Aldı beni türlü dertler,
 Al mavi giyen yiğitler,
 Onlar yandı ateşime.

Çukurovalı Ayşe Bacı

Hayatı hakkında kesin bilgi bulunmayan Çukurovalı Ayşe Hacı'nın Gülekli olduğu sanılmaktadır. Çukurovalı Ayşe'nin yazdığı şiirlerden XX. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır (Cumbur, 1955: 35).

Oğul Destanı

Bir kuş uçurdum havaya,
 Kışkırdım gelmez yuvaya.
 İnersem Çukurova'ya,
 Kızları toplar gelirim.

Şuvara gönlüm şuvara,
 Belimi verdim duvara,
 Dört oğlun karşıya saldı,
 Devletten öte küffara.

Kurban olacağım aba,
 Dokunmayım olsun tövbe,
 Yaşı küçük gözü söbe,
 Anam kurban bostan oğlum.

Kaya gibi karıncalı,
 Benim gönlüm zerinceli,
 Beli şifte tabanca,
 Baban kurban bostan oğlum.

Dört oğlum var dört taburda,
 Silahı dolu kuburda,
 Kara yağız bostan oğlum,
 Çok keramet var sabırda.

Binmiş atın iyisine,
 Sürmüş yolun kıyısına,
 Varmış düşmüş oğlancığım,
 Kör ocaklı dayısına.

Aferim oğlum aferim,
 Bir kara donlu neferim,
 Bostanına yetti mola,
 Kara kaküllü neferim.

Çağırım emmisi gelsin,
 Gönlümün gamını alsın,
 O nedici on deveyi,
 Altısını bedel versin.

Erzunımun hocaları,
 Ezan sünnet etti mola,
 Yaşı küçük bostan oğlum,
 Camilere gitti mola.

Başından aldım fesini,
 Verdim oğlanın hasım,
 Yine kulağım duyuyor,
 Topun, tüfeğin sesini.

İçeri gel kızım Hörü,
 Gitti beş oğlanın biri,
 Kıyma gadir Mevlam kıyma,
 Bu sefil gelinin yari.

Şu teyzenin tek Musası,
 Alıyor beni tasası,
 Postalım giydirmede,
 Kanlı köpükler kusası.

Ağıtçı Elif Garı (Poçulu)

Elif Poçulu 1298 (1882) yılında Osmaniye 'nin Kazmaca köyünde doğmuştur. Üç eşini ve 3 çocuğunu kaybeder. Bu acılar onun ağıtçı olmasında etkindir. Çevrede ağıtçı olarak tanınır (Erkoçak, 1998: 34). Oğlu Musa için yazdığı ağıt şöyledir:

Oğlumun adı Musa,
 Olüm de öğrenik sese.
 Bu da şehidin guzusu,
 Mevlam bunu bana verse.

Aman oğlancığım aman,
 Galbimden kalkınıyor güman,
 Garış da gel Musa oğlum,
 Ellerin çözüldüğü zaman.

Şaşık anan garı şaşık,
 Başucunda yanar ışıık,
 Gadan alam gomşum Ali,
 Oğlum Musa derde düşük,

Gadanı aliyim garı,
 Farı deli gönlüm farı,

Elli lira para verdi,
Çok yaşasın Poyraz Ali.

Gadanı aliyim Hürü,
Gapımızdan geçer sürü,

Seni eve çağırıyorum,
Musa oğlum dünden ölü.

Oğlumun duduğu huğlar,
Suyu yüzüğüyü çağlar,
Benim oğlum verem olmuş,
Gelin içerde ağlar.

Oğlumun tırlık şalvarı,
Ben de nedeyim bunları,
Gelin ben sana veriyim,
Sende galdır ya bunları.

Âşık Hasibe Ramazanoğlu

Âşık Hasibe Ramazanoğlu, Adana'da 1860 yılında doğmuş, 1949 yılında ölmüştür. Âşık Hasibe Ramazanoğlu doğaçlama yeteneğine sahiptir. Fransızların Adana'yı işgal etmesi üzerine çeteleri çoşturacak şekilde deyişler söylemiştir. Şair de olan oğlu Ekrem Ramazanoğlu yöredeki milis başlarından biri idi (Manya, 1983: 110). Kızının ölümü üzerine yazdığı ağıt ve Seyhan Nehri ile söyleşi çok ünlüdür:

Seyhan Nehri ile Konuşma

Dalga dalga nakışını,
Engin, yüksek yokuşunu,
Gözyaşlarım sanıyorum.
Seyhan senin akışını.

Akan sular yorulur mu,
Bu da benden sorulur mu.
Düşmanlar üstümden geçer,
Bu da benden sorulur mu.

Uyuma gözlerim, uyuma,
Kör olursun yuma yama,
Uyumak zamanı geçti,
Vatan geldi uçuruma.

Senin, sizin vatanınız!
Aman beni kurtarınız!
Düşman pençesinde kaldım,
Kurudu mu Türk kanınız?

Âşık Karakız Hatun

Hakkında kesin bilgi bulunmayan Karakız Hatun, Kazanoğlu soyundan olup 19. yüzyılda yaşamıştır. Ağıtlarıyla ünlüdür. 19. Yüzyılda, Çukurova'da ki bütün Türkmenler arasında destanlaşan şu ağıtın da Karakız Hatun'a ait olduğu sanılmaktadır:

Hele Kozan'a Kozan'a,
Kozan'a destan yazana,
Kurban olayım olayım,
Dağda gezene gezene.

Osmanlının son dönemlerinde Kazanoğlu Ahmet Bey ve kardeşi Yusuf Ağa devlete isyan etmişlerdi. Osmanlı askeri ile yapılan çatışma sonunda Yusuf Ağa öldürülmüş, Ahmet Bey ise tutuklanmış idi. Yusuf Ağa için akraba kadınlar tarafından yakıldığı belirtilen "Kozanoğlu Ağıtı"nın Karakız Hatun' a ait olma ihtimali yüksektir.

Kozanoğlu

Çıktım Feke'nin dağına,
İrembil attım bağına,
Aşiretten imdat olmaz,
Gaç, gurtul Gavur Dağı'na,

Çıktım Feke'nin dağına,
Garı dizleyi dizleyi.
Yaralarım göz göz oldu,
Cerrah gözleyi gözleyi.

Odasında terzi işler,
Küheylanı yeri dişler.
Ünü büyük Kozanoğlu,
Kürk geydirir at bağışlar.

Gutnu zubunun gardağı,
Elinde gümüş bardağı,
Zahmerinin ortasında,
Oda vermişler çardağı.

Amanın böyle olur mu,
Oğlu babayı furur mu.
Padişah esgerleri,
Bu düyne size galır mı.

Gara çadır eğmeyinen,
Ucu yere değmeyinen,
Ne geçarsın Gozanoğlu,
Beşyüz atlı gelmeyinen.

Gozan dağı dağ dağal mı,
Çevre yanı bağ dağal mı,
Gozanoğlu'nu furmuşlar,
Bu da bize ar dağal mı.

Gozan suyu akınarn demiş,
Dört yanımı yıkınarn demiş,
Unü büyük Gozanoğlu,
Ben yurdumdan çıkınarn demiş.

Karalı yağlık karası,
Adana Kozan arası,
Ben öpmeğe kıyamazdım,
Ak göğsü süngü yarası.

Âşık Perihan Doğan

Adana'nın Kozan ilçesine bağlı Bucak köyünde, 1962 yılında doğmuştur. "Avşar Kızı Perihan" mahlası ile tanınan aşık, saz çalıp türkü söyleyebilmektedir. Şiir yazmada usta olan âşığın bir kaseti vardır (Taşkaya, 2004: 223; Ekmekçi, 2006: 461).

Elif Giriş

Kadirli'nin Köseli köyünde, 1956 yılında dünyaya gelen Elif hanım, irticalen şiir yazmaktadır. Saz çalamayan şair, Adana merkezde ikamet etmektedir (Taşkaya, 2004: 219; Ekmekçi, 2006: 171).

Âşık Edibe Canpolat

Adana'nın İmamoğlu ilçesinde 1973 yılında dünyaya gelen Âşık Edibe, küçük yaşta şiir yazmaya başlar. Saz çalmayı öğrenir ve lise öğrencisi iken yörenin önde gelen âşıkları ile birlikte sahneye çıkmaya başlar. Çukurovalı Âşık Abbas Güneyli'nin çırağıdır. Evli ve bir çocuk annesi olan Âşık Edibe, şimdi Konya'da ikamet etmektedir. Evlendikten sonra sahneyi bırakan âşık, artık evinde kendi kendine çalışmalarına devam etmektedir. Usta malı söyleyip, saz çalabilen âşığın kendi yazdığı şiir sayısı azdır (Taşkaya, 2004: 2009).

Âşık Gülcihan (Nazife Gülcihan)

1960 yılında Adana'da doğan Âşık Gülcihan, şiir yazar ve ayrıca saz çalıp sahnede türkü söylemektedir (Taşkaya, 2004: 214).

KAYNAKÇA

ALPTEKİN, Ali Berat-Saim Sakaoğlu (2006), Türk Saz Şiiri Antolojisi, Akçağ Yayınları, Ankara.

ARI, Bülent (2009), Adana'da Geçmişten Bugüne Âşıklık Geleneği (Karacaoğlan-1966), Altınkoza Yayınları, Adana.

ARTUN, Erman (1996), Adana Âşıklık Geleneği ve Âşık Feymani, Adana İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Adana.

.....(2001). Âşıklık Geleneği ve Âşık Edebiyatı. Ankara: Akçağ Yayınları.

CUMBUR, Müjgân (1955), Türk Kadın Yazarları ve Eserleri Bibliyografyası, Ankara.

ÇINAR, Sevilay-Songül KARAHASANOĞLU-Süleyman ŞENEL (2008), Kadın Âşıkların Âşık Sanatı İçerisinde Toplumsal Rollerine Konumlanma Problemleri, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, İstanbul.

ÇOBANOĞLU, Aysun. (2007). Âşık Şiirinde Kadın Sesi: Âşık Sarıca Kız. <http://www.folklor.org.tr>

ÇOBANOĞLU, Özkul. (1999). Elektronik Kültür Ortamında Âşık Tarzı Şiir Geleneği Bağlamında Çukurova Âşıkları Üzerine Tespitler. III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri, Adana: Çukurova Ün. Yayınları, s. 246-253.

DAVUTLUOĞLU, İbrahim (1981), Kadırlılı Hasibe Hatun'un Ağıtları ve Hayatı, Erciyes, Yıl 5, Sayı 5, Kayseri.

.....(1983), Kadırlılı Şaire Fatma Behice Batur'un Hayatı ve Şiirleri, Erciyes, Yıl 6, S.9, Kayseri.

EKMEKÇİ, Mansur (2006), Yaşayan Çukurovalı Âşıklar ve Geleneğe Tâbi Halk Şairleri Antolojisi, Adana İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Adana.

EMRE, Mustafa (2004), Dünden Bugüne Çukurova Şiirleri, Altınkoza Yayınları, Adana.

ERKOÇAK, Mehmet (1998), Osmaniye Yöresinden Ağıtlar ve Türküler, Osmaniye.

KARABURÇ, Mehmet (2007), Osmaniye Merkez İlçede Âşıklık Geleneği, OFAD Yayınları, Osmaniye.

KILIÇ, Ahmet (1975), Gâvurdağı Türküleri, Osmaniye.

MANYA, İlkin (1983), Halk Şiirinde Ana Sesi-Kadın Halk Ozanları Antolojisi, İnanç Yayınları, İstanbul.

ŞİMŞEK, Esmâ. (2007), Âşıklık Geleneğinde Kadın Âşıkların Yeri ve Ayşe Çağlayan Örneği. (Yayımlanmamış bildiri) SOKÜM: Yaşayan Âşık Sanatı Sempozyumu. 29-30 Kasım, Ankara.

TAŞKAYA, Serdarhan Musa (2003), Çukurovalı Âşık Fatma'nın Hayatı ve Şiirleri, Osmaniye.

.....(2004), Çukurovalı Kadın Halk Şairleri, Karacaoğlan'dan Bela Bartok'a Dadaloğlu'ndan Âşık Feymani'ye Osmaniye Kültür Sanat ve Folklor Sempozyumu Bildirileri, Osmaniye.

TEKİN, Mehmet (1997), Hatay'ın Tek Kadın Şairi Âşık Meryem, Antakya.

TURGUT, Osman (1995), Adana Âşıklık Geleneği ve Yaşayan Adanalı Âşıklar, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

YALMAN, Ali Rıza (1993), Cenup'ta Türkmen Oymakları, C.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.